

ga Fellow i Tutor del St. Anne's College d'Oxford), escriu sobre Ep. 1, 3 a «*Pindarici Fontis Qui Non Expalluit Haustus: Horace, Epistles 1.3*», on comenta la influència de Píndar en el nostre poeta, més enllà dels ja coneguts passatges de *Carm.* 1, 12 o 3, 4; H.D. Jocelyn (catedràtic de la Universitat de Manchester i un dels editors dels fragments d'Enni) aborda el tema d'«Horace and the Reputation of Plautus in the Late First Century BC» (on reinterpreta les opinions de Zwierlein sobre Hor., Ep., 2, 1, 168-176); D.P. Fowler (Fellow i Tutor del Jesus College d'Oxford i un dels editors d'una monografia en premsa que abordarà per primera vegada d'una manera sistemàtica el tema dels finals en la poesia llatina), escriu sobre «Horace and the Aesthetics of Politics» (reprent un dels temes més debatuts de la crítica horaciana, que ha trobat una darrera i clara expressió en el llibre de Bob Lyne publicat el 1995 i que resumirem tot seguit); Gordon Williams (catedràtic a la Universitat de Yale i autor fonamental per entendre la poesia llatina avui, amb llibres com *Tradition and Originality in Roman Poetry* o *Figures of Thought in Roman Poetry*) mostra la seva fina ironia amb un títol per al seu treball com el de «*Libertino Patre Natus: True or False?*» (on, reprent la

informació de la *Vita Horatii* sobre el pare del nostre poeta i combinant-la amb la informació que el mateix poeta dóna, planteja altre cop la veracitat de l'afirmació citada; i dóna una resposta molt raonada: no hi ha cap evidència, ni en l'obra del poeta ni fora d'ella que permeti afirmar que el pare d'Horaci fou un esclau alliberat); Antonio La Penna (catedràtic a la Universitat de Florència i a la SNS de Pisa i autor de llibres bàsics sobre Propèrci i Horaci) escriu sobre «Towards a History of the Poetic Catalogue of Philosophical Themes», i M.J. McGann aporta l'única lectura de la tradició d'Horaci, a «Reading Horace in the Quattrocento: The *Hymn to Mars* of Michael Marullus».

El volum es clou amb tota la bibliografia que ha estat citada de forma abreujada al llarg dels treballs publicats i amb uns acurats i, per nosaltres imprescindibles en aquests casos, índexs de noms, coses i paraules, d'una banda, i de llocs citats i discutits, de l'altra. En resum, un treball important per a tothom qui vulgui estar al dia en crítica horaciana a les darreries del segle XX, tot esperant la propera gran efemèrides que la cronologia ens ofereixi.

Joan Gómez Pallarès

COURTNEY, E.

Musa Lapidaria. A Selection of Latin Verse Inscriptions.

Atlanta (Georgia): Scholars Press 1995. (American Classical Studies, 36).

X + 457 p. + 4 plànols. ISBN 07885-0142-9.

Aquest llibre comença amb una declaració de principis que ens interessa subratllar d'una manera especial: la declaració, la seva gènesi i la seva conclusió. Fa uns anys, Nicholas Horsfall (un dels filòlegs clàssics brillants que ara per ara circulen per Europa, autor d'una tesi inèdita sobre el llibre VII de l'*Eneida*, de llibres imprescindibles per poder llegir Virgili, etc.), publicava un article engrescador a *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, amb el títol «CIL VI 37956

= CLE 1988 (Epitaph of Allia Potestas): A Commentary» (*ZPE*, n. 61 —1985—, p. 251-272). El qualifiquem d'engrescador perquè marcava una mica el tipus de comentari i de treball de recerca que una poesia epigràfica podia suscitar en un filòleg clàssic, que actuava segons li demanava la seva formació (de filòlegs «fent» d'historiadors, o de paleògrafs, en coneixem i de molt bons, però el tipus d'informació que «demanen» i extreuen dels seus objectes d'estudi és un

altre) i analitzava un epígraf mètric com si es tractés d'un text literari més, subjecte, això sí, a determinats condicionants, diferents dels que podia tenir una obra transmesa per manuscrits. Gairebé d'una manera immediata, el treball de Horsfall (que nosaltres, tot i que no estem en tot d'acord amb ell, guardem i recomanem quasi com si fos un article de capçalera) va aixecar algunes adhesions, per exemple la de L.D. Reynolds (un altre filòleg insigne, editor prolífic als Oxford Classical Texts i editor també de *Texts and Transmission. A Survey of the Latin Classics*, Oxford, 1986), qui, juntament amb Beard i Roueché, afirmava a *Journal of Roman Studies* (JRS), 76 (1986), p. 125, que «Horsfall has produced an interesting commentary on the funerary epigram commemorating Allia Potestas, a presage, one may hope, of a change of heart». Malauradament, aquesta opinió no va ser compartida d'una manera pràctica per massa filòlegs i no podem citar molts articles que seguissin (o compartissin: també en aquests afers de tant en tant es pot detectar poligènesi) l'empremta de Horsfall.

El llibre que ara resumim s'emmarca exactament en aquesta línia. Courtney, un dels «scholars» vius més grans d'aquest segle (editor de les Argonàutiques de Valeri Flac a la Teubner, de les Silves d'Estaci als Oxford Classical Texts, dels fonamentals *The Fragmentary Latin Poets*, Oxford, 1993, etc.), catedràtic («Gildersleeve Professor of Classics») de Filologia Clàssica a la Universitat de Virgínia (abans a la de Berkeley), explica la gènesi del seu treball a partir de l'article de Horsfall i del comentari de Reynolds. Un filòleg clàssic de la seva volada, experiència i qualitats, decideix que pot ser interessant fer una selecció (fonamentada en el *corpus* recollit per Bücheler-Lommatzsch, editat per la Teubner com a volum segon de l'*Anthologia Latina*, excloent-ne els cristians i els fragmentaris de qualsevol tipus) de *carmina latina epigraphica* i produir un comentari complet de cada un d'ells (p. IX, «my notes attempt to elucidate these poems from all angles»), des

d'un punt de vista que avui sembla oblidat, però que va fer moure la nostra ciència d'una manera decisiva els segles XVIII, XIX i la primera meitat del XX: «All of us» (i.e. historians and philologists), «whatever our specialism, should desire to understand texts in the fullest sense in order to reach a proper evaluation of evidence derived from them». Si apliquem això a la nostra tasca científica quotidiana, se'n derivarà una actitud filològica fonamental: si decidim que comentem Catul, sabem què implica això; si decidim que comentem CLE, el material canvia, però la nostra actitud i predisposició per extreure'n tot allò que com a filòlegs siguem capaços d'observar, ha de ser exactament la mateixa. Que això ho digui qui firma aquestes pàgines (com de fet ho diu en els darrers anys a qui el vol escoltar), pot semblar una beneiteria, però si qui ho diu, escriu i practica és Edward Courtney, probablement la gent se l'escoltarà més i acceptarà la idea molt millor.

Aquesta és la importància que nosaltres atorguem al llibre. A partir d'aquí, com Courtney molt bé sap perquè domina la bibliografia epigràfica (com es demostra al llibre) tan bé com l'estrictament filològica, «this will inevitably mean that specialist will be able to find gaps in my knowledge of some areas». La importància del llibre no és que sigui exhaustiu en el comentari de cada una de les inscripcions (els que ens dediquem a això sabem que és especialment impossible l'exhaustivitat en una ciència de publicació tan dispersa, i les notes finals a aquesta recensió, només pretenen completar molt lleugerament els comentaris de Courtney a algunes inscripcions hispanes que nosaltres estem treballant, com a aprendents a especialistes en el tema), que ho és i força, o que se li escapi alguna cosa de tant en tant (amb tantes zones geogràfiques trepitjades i una cronologia tan dispersa, això és gairebé normal), la seva importància ve donada perquè des dels temps «heroics» de F. Pléssis (*Épigraphes, textes choisis et commentés*, París, 1905), cap filòleg clàssic no s'havia dignat a produir un comentari canò-

nic a un conjunt ampli i representatiu d'inscripcions mètriques (els treballs de gent tan important com John William Zarker o Hans Krummrey o Gabriel Sanders o Paolo Cugusi van per un altre camí; l'únic que se li acostaria, per intencions i resultats, però no per l'ambició de la quantitat d'inscripcions treballades, és Mateo Massaro, amb *Epigrafia Metrica Latina di Età Republicana*, Quaderni di Invigilata Lucernis, I, Bari, 1992).

Probablement hauríem de deixar d'escriure aquí, recomanant la lectura i consulta d'aquest llibre a tothom qui estigui interessat en la poesia epigràfica llatina (tothom l'hauria de tenir a mà, no fos que Courtney comentés alguna inscripció d'interès per al seu treball particular), però no volem deixar de ponderar algun apartat específic del llibre, d'una banda, i comentar, de l'altra, alguna cosa de les poques (petit retret, però que no s'ha de tenir en compte, perquè una selecció —i així cal acceptar-ho— implica inclusions i exclusions) inscripcions hispanes que Courtney treballa en el seu llibre (CIL II 2403, 5558 = ILS 4514b = CLE 876 = Courtney 103c; CIL II 2660 = CLE 1526 = ILS 3259-60 = Courtney 141; CIL II 4284 = CLE 882 = ILS 6039 = RIT 801 = Courtney 46; CIL II 4315 = CLE 500 = ILS 5301 = RIT 445 = Courtney 112; CLE 1900 = Courtney 100).

El llibre té una important i sucosa introducció, amb alguns apartats més generalistes i que un especialista trobaria superflus (tot allò dedicat als aspectes més materials de la presentació d'una inscripció, o a la presentació mateixa dels textos llatins: Courtney no està escrivint un llibre per a epigrafistes i no «necessita» acollir-se als estàndards crítics de l'epigrafia), però amb idees sempre interessants (el seu convenciment, a partir d'algunes fórmules, de l'existència de manuals convencionals de textos epigràfics que alguns gravadors utilitzen indiscrimi-

nadament)¹. Per a una persona que vol iniciar-se en l'estudi d'aquestes inscripcions seran especialment útils els apartats dedicats a «Dating Inscriptions», amb un recull de dades sobretot lingüístiques que permeten marcar terminis *ad quem* i *post quem* per a textos escàpols a les dades cronològiques «objectivables», i, fonamental, el capítol dedicat a «Metre», on trobem un recull de totes les formes mètriques que es poden identificar en el *corpus* comentat i una casuística dels problemes prosòdics que presenten.

En la presentació del llibre, hi trobem després els textos en llatí i, «face to face», una traducció anglesa. L'ordenament és, primer, cronològic i, després, temàtic (fonamentalment, amb les inscripcions imperials, on hi ha textos de tot tipus: epitafis a persones importants, poemes dedicats a edificis, a banys, de viatges, de contingut eròtic, dedicats a esports i jocs, a animals, etc.) i després dels textos ja llegim el comentari de cada inscripció, amb la síntesi i precisió que caracteritza Courtney. El llibre es completa amb molts i ben construïts índexs i taules de concordances amb els principals *corpora* d'inscripcions, que el fan realment útil i utilitzable (de noms de lloc, de persones, d'inscripcions datades, de gramàtica i estil —modèlic—, de paraules i girs llatins, d'*initia*, etc.).

Pel que fa al comentari de les inscripcions mètriques hispanes, voldríem afegir, per cioure, algunes observacions, que potser podran completar en alguna ocasió el ja molt important comentari de Courtney:

1. A Courtney 103c s'indica que Caldas de Vizella és al NW d'Espanya, quan en realitat caldria dir de Portugal, que és el que correspon. Courtney indica que la inscripció té un *praescriptum* votiu en prosa, però no el transcriu (sí que ho fa en altres inscripcions), quan, probablement sigui la part més substancial de la inscripció. La ingent

1. Per cert, a la p. 14, on comenta la repetició de text de dues inscripcions, una d'elles «andalusa», l'altra romana, la hispana és CLE 591, no 519.

bibliografia que ha generat aquest text (Albertos, D'Encarnação, Leite de Vasconcelos, Blázquez, Haley, Wiegels, Bermejo, etc.) ha estat provocada pel teònim citat en la part en prosa, precisament, i també pel nom del dedicant, procedent d'*Uxama*, i en el comentari s'oblida completament la possibilitat que la part en vers s'hagi d'entendre, no d'una forma aïllada com fa Courtney, sinó en relació amb la part en prosa. Si es fa així, el significat atribuït als versos pot canviar notablement.

2. Courtney 141 ofereix una bibliografia acurada en els aspectes bàsics (només falta ILLER, que pel que consta a la bibliografia abreujada, Courtney no té present) i un bon comentari, del qual trobem a faltar, però, dos aspectes: a) Connectar el text en vers, que parla de la figura del dedicant de la inscripció, del seu lloc de procedència i dels costums d'aquest lloc, amb el que troba quan arriba a la guarnició de *Legio VII Gemina*. b) Una presència en el comentari de paral·lels d'altres inscripcions mètriques nord-africanes podria proporcionar una bona idea de quin és el món que el dedicant vol fer reviure a León.

3. Courtney 46 relaciona *patior* de r.3 amb *hospitium* de r.4, però hi ha una conjunció adversativa que separa ambdues paraules (*si sordes, patior. / sed p[udet] hospitium*). Més aviat pensem que *patior* té un valor absolut i el seu subjecte és l'amo de l'*hospitium* i que aquest, al seu torn, és el subjecte de *puget* (si acceptem aquesta restitució). Traducció: «si ets brut, (jo, amo de l'establiment) m'aguanto, però l'establiment se n'avergonyeix».

4. Courtney 112 comenta una de les inscripcions més interessants de Tarragona (RIT 445), la dedicada a l'auriga Fusc, de la qual podríem dir: a) Li falta potser una mica més d'atenció a altres paral·lels d'inscripcions d'esportistes morts en plena joventut, que poden ajudar a explicar alguns dels tòpics emprats aquí. b) Penso que l'interrogant que acompanya en el text de Courtney el *DM* de l'encapçalament (som conscients que no és seu, l'interrogant, perquè Courtney

no «edita» les inscripcions, però la bibliografia que cita posterior a Bücheler ja no l'accepta) podria desaparèixer. c) El darrer vers està escrit en grec. Courtney el clou, i així ho tradueix, amb *λαλήθηται*, una forma més convenient des del punt de vista sintàctic que *καλήσει*, però aquesta darrera és la lectura dels editors que han vist la pedra, i pensem que s'hauria de respectar. d) Courtney no recull la polèmica important en la puntuació sintàctica d'aquesta inscripció, que no és la que ell indica sinó la de la determinació de quina seqüència de subjectes-verbs hi ha a π.18-22, ...*FVS/CVS HABET TITVLOS MOR/TIS HABET TVMVLVM CON/TEGIT OSSA LAPIS BENE HABET / FORTVNA VALEBIS...*: *Fuscus habet titulos (i.e. circi), Mortis habet tumulum. contegit ossa lapis. bene habet Fortuna. valebis* (Juan Gil, per exemple) o *Fuscus habet titulos mortis. (Fuscus) habet tumulum. contegit ossa lapis bene habet Fortuna valebis* (RIT, per exemple) o *Fuscus habet titulos mortis. habet tumulum. contegit ossa lapis bene habet. Fortuna, valebis*. Courtney defensa la tercera opció (la del text de Bücheler), però no hi ha a les seves pàgines cap argumentació per rebutjar les altres possibilitats. e) A les referències de poesia culta que Courtney indica i que poden ajudar a entendre millor el text, s'hi podrien afegir: Verg., *A.*, 12, 143, *scis ut se cunctis*; Ov., *Ex Pont.*, 2, 6, 31, *laudem pietate mereris*; Ov., *Her.*, 7, 76 i 15, 190, *titulum mortis habere*; Ov., *Tr.*, 1, 11, 30; Ov., *Am.*, 2, 6, 59, *ossa tegit tumulus*; Ov., *Ex Pont.*, 1, 2, 30, *contegat ossa solum*; Verg., *A.*, 7, 427, *placida... nocte iaceres*.

5. Aquí, Courtney 100 és molt ponderat. Es tracta de la inscripció de coptingut eròtic més elevat del nostre territori. La traducció de Courtney («to suck» és el verb que fa servir) deixa clar aquest valor i el seu comentari, quan diu que *Falcula* «is of course a male name», també, però potser s'hauria d'haver fet èmfasi en el lloc on va ser trobat el text (el *tepidarium* de les termes de Caldes de Malavella), amb tot el que això implica de paral·lels i de correlació «lloc <>

contingut del text». Tampoc no s'indica que la inscripció és desapareguda des d'antic (hi ha editors, per exemple, IRC III, p. 33, que ofereixen *falculam*, amb minúscula, sense pensar pas en un nom propi masculí) i que el nom en acusatiu juga, pel cap baix, amb un estilema molt habitual dels CLE: els jocs de paraules i la polisèmia. Potser sí que hi havia un individu anomenat *Falcula* (amb majúscula), però el nom és clarament nas-

cut d'un sobrenom, derivat del valor eròtic de la paraula *falcula*, i.e., «petita» *falx* (doble joc de paraules, per tant, perquè cal *lingere* allò que és *falx* i perquè encara és petit —es fa servir aquí un diminutiu morfològic: *falcula* < *falx* + *-ula-*): cf. OLD, s.v. *falx*, l.c. i allí, per ex., Tib., 1, 1, 18, *terreat ut saeva falce Priapus aves*.

Joan Gómez Pallarès

LYNE, R.O.A.M.

Horace: Behind the Public Poetry

New Haven-London: Yale University Press, 1995. VII + 230 p. ISBN 0-300-06322-9.

Aquest és el darrer llibre de Bob Lyne, autor de treballs tan importants i debatuts com, per exemple, *The Latin Love Poets, from Catullus to Horace* (1980) i *Words and the Poet: Characteristic Techniques of Style in Vergil's Aeneid* (1989). En ell canvia completament el registre d'allò que hom més esperava d'ell, però no la qualitat habitual del seu treball i la perspicàcia de la seva anàlisi, que arriba, per nosaltres, a cotes de la brillantor del seu treball sobre els poetes d'amor llatins. Com ell mateix es preocupa per indicar, aquest llibre molt poc té a veure amb l'Horaci líric, poeta de l'amor, i molt en canvi (és l'objectiu del treball), amb l'Horaci poeta públic, que escriu sobre grans temes de la política del seu temps i es relaciona amb les seves grans figures. L'objectiu fonamental del llibre és mostrar-nos quina és l'evolució del poeta com a persona conscientment pública, a través de les seves poesies, i com expressa, poèticament parlant, el seu parer en cada circumstància. Lyne, per aconseguir això, ha de recórrer a més fonts d'informació que les estrictament poètiques (estilístiques, mètriques, intertextuals, literàries), i això el porta a afirmar que, potser, «some readers may find a book about poetry that constantly refers to history and the poet's biography old-fashioned» (p. VII). Justament al contrari: la principal virtut d'aquest treball és que ens presenta un

Horaci que ja s'intuïa en alguns aspectes però que estava enterrat sota la pàtina del rovell de molts anys de crítica filològica desviacionista, apriorística i intencionada, i la forma de fer-ho és l'única possible. És la que passa per tenir en compte totes les dades possibles per «(to) penetrate to the man and all —el subratllat és nostre— his reality, and appreciate the reality of his difficulties» (p. VII). Com ho fa? Deixant de banda tant com li és possible (ningú no és perfecte) els apriorismes (aquest camp de l'Horaci polític i la seva relació amb el poder és especialment apte per a la manipulació en cada època i crític) i concentrant-se en allò que l'autor anomena «sapping» (magistralment exemplificat en el capítol 12, «Signs of Resentment in Odes 4: "Sapping"»: tothom qui aprecia i llegeix Horaci hauria de devorar també aquest apartat), és a dir, «To undermine; to render insecure by removing the foundations». Aquesta és, per a Lyne, l'actitud que cal redescobrir en la poesia del nostre home.

Ens passàrem hores (i pàgines) comentant aspectes d'aquest llibre (sobretot dels capítols que parlen dels primers anys del poeta i de com aquests determinen, prefiguren, quines seran les seves actituds en el futur, 1, «Background and Circumstances»; 2, «The Triumviral Period (43-31 B.C.)»; 3, «*Utilis Urbi*: Transition»; però també el